

introducerar det växande forskningsfält som västerländsk esoterism utgör för en större svensk läsekrets. Boken ger nya vinklar på och kunskaper om inte bara drottning Kristina och alkemi, utan även så skilda ämnen som bokkultur och symbolik i konst och inredning under 1600-talet och 1700-talet.

Göteborgs universitet

EVA I. ANDERSSON

Eva Bergström, *Den blå handen: Om Stockholms färgare 1650–1900* (Stockholm: Nordiska museets förlag 2013). 192 s.

”Inte varmare än att handen kan hållas i badet”, ”sommarljum men ej hetare”, ”varm men ej het ugn”. Dessa anvisningar kommer från yrkesmanualer för textilfärgare från 1700- och 1800-talen och anger hur varmt badet skulle vara vid färgningen. Några termometrar användes inte förrän slutet av 1800-talet, så instruktionerna relaterar, som vi ser, till kroppsligt bekanta och begrip- ligo grader av värme. Det är denna tid i Stockholms textilfärgeris historia, perioden av hantverk före ångmaskinerna och industrialiseringens intåg i slutet av 1800-talet, som etnologen Eva Bergströms nya bok *Den blå handen* skildrar. Här citeras en fransk färgbok från 1750: ”ett vatten kan vara tjenligt för en färg, men för en annan skadeligt, som en Mästare bör förstå, varföre också sådana Konstnärer måste undersöka vattenarterna och lära att känna dem”. Vi får också till exempel lära oss att Abraham Samzelius år 1763, i en tid då användning av inhemska material uppmuntrades, i en bok informerades om 65 olika svenska färggräs att använda i färgningen. Bergström har gjort ett hästjobb med källorna och här används, som vi sett, en mängd branschpublikationer, men också privilegieförteckningar, bouppteckningar, mantalslängder, inventarieförteckningar och offentliga regleringar som källor för att skildra färgandet av tyger i Stockholm från 1650 till 1900.

Ändå är det något som fattas. Vi får veta väldigt mycket om hur olika färger framkallas men det är väldigt svårt att komma nära in på färgarna, människorna som arbetade med att färga ylle, linne, silke och bomull. Bergström har, som sagt, gjort ett imponerande arbete i arkiven och hon tar fram åtskilliga färgare med namn och adresser: Arnold Ziese, manufakturist från 1693 och framåt, familjen Fehrman som drev ett färgeri på Kungsholmen från 1686 till 1766, Anders Unfraun som 1770 på nytt startade upp färgeriet Blå Hand på Mäster Samuels gränd i Klarakvarteren, och så vidare (det tidigare färgeriet Blå Hand hade brunnit ner 1751 och startat den stora Klarabranden som förstörde 221 gårdar och brandskadade Klara kyrka). Men källmaterialet som underliggar dessa personhistorier tenderar att vara bouppteckningar

och registrering av hantverkarnas verksamheter. Det vi får veta är därmed vad de hade för egendom, deras adresser och förmögenheter. Vad de kände och tänkte, om det fanns någon särskild färgarkultur, om de var del av någon större hantverkarkultur, hur de såg på sig själva som en del av samhället: om detta säger *Den blå handen* föga. Talande är att när Bergström återger slottet Tre kronors brand 1697 så kan hon utifrån färgarnas adresser ange vilka av dem som kunde se branden från sina bostäder och arbetsplatser, men längre än så kan vi inte komma: "man kan bara försöka föreställa sig färgarnas tankegångar", konstaterar författaren, ställd inför källmaterialets stumhet på denna punkt.

Produktionsprocessen i färgningen under hantverkets period fascinerar uppenbart författaren och gör *Den blå handen* till i princip obligatorisk läsning för den som intresserar sig för, och kanske själv sysslar med, själva hantverket färgning. Den mer social- och ekonomisk-historiska dimension som finns i mycket av materialet som används (bouppteckningar med mera), görs det däremot inte så mycket med. Bergström har uppenbart inte för syfte att skriva en färgarnas sociala eller ekonomiska historia, så de återkommande uppgifterna om att vissa färgare var rikare än andra säger egentligen inte så mycket, då de inte ges någon social eller ekonomisk kontext om andra hantverkargrupper, arbetargrupper eller andra sociala skikt i Stockholm. Bergström nämner över huvud taget inte den tämligen omfattande social-historiska litteraturen om hantverkare och småborgerligheten och deras plats i sociala och ekonomiska strukturer och politiska agerande; de perspektiven faller utanför ramarna för undersökningen.

Vad boken inte gör minskar dock inte värdet i vad den faktiskt gör. *Den blå handen* är en slående vacker publikation med en uppsjö av illustrationer: kartor, ritningar, tygprover, växter som använts i färgningen, illustrationer av arbete, samtida målningar som exempel på hur tygerna kunde se ut. Den bygger på omfattande primärforskning och är skriven av en författare med uppenbar passion för ämnet (vid ett tillfälle talar hon om "mina färgare"). Dessa styrkor gör den till starkt rekommenderad läsning för intresserade av hantverk i allmänhet och färgning i synnerhet.

Göteborgs universitet

ERIK BENGTTSSON